Толордо: Рожина Ульяна Петровна,
начаалынай кылаас учуутала.
Баата5ай орто оскуолата. 2015 сыл.

Тезис.

Тиэмэтэ: «О5ону олонхонон уһуйуу».

2005 с. саха норуотун историятыгар уһулуччу суолталаах түгэн буолан ааспыта. Саха культууратын, наукатын, историятын биир улахан ситиһиитинэн биһиги эпоспыт олоҥхо аан дойдутааҕы ЮНЕСКО тэрилтэтин саамай үрдук билиниитин ылбыта. Киһи – аймах тылынан уонна өйүнэн айбыт культуурунай нэһилиэстибэлэрин чулуу айымньыларын испииһэгэр киирбитэ.

Саха киһитэ оҕуһун миинэ да ырыаһыт, оһоҕун иннигэр олордо да олоҥхоһут диэн мээнэҕэ этиллибэт. Саха норуотун этэр тылын кылаан чыпчаалынан, чугдаарар тойугун тулхадыйбат тулааһынынан олоҥхо буолар. Ырыаҕа- тойукка норуот дууһата эймэнэр, өс хоһоонугар, таабырыҥҥа кини муудараһа, өйүн кылаана түмүллэр, сэһэҥҥэ, остуоруйаҕа үчүгэй, куһаҕан быһыы туһунан өйдөбүлэ арыллар, андаҕарга уонна кырыыска дууһатын кыланыыта, алгыска үтүөҕэ баҕата этиллэр буоллаҕына, олоҥхоҕо ити барыта биириэ түмүллэн, кустук өҥүнүү арылыйар

Олоҥхо, норуот өйүн – санаатын чыпчаала буолан, тугу барытын күүркэтиилээхтик, дьикти быһыыга – майгыга сигэнэн уус – уран тыл талыытынан көрдөрөр. Ол иһин киһи уйулҕатын ордук аймыыр, норуоту иитэр күүһэ ураты. Олоҥхо, түҥ былыр норуот биис уустарынан олордоҕунааҕы, ол эбэтэр эдэр эрдэҕинээҕи улуу айымньыта буоларынан, норуот былыргы үйэлэрдээҕи педагогикатын пааматынньыгынан ааттанар.

Олоҥхо киһини иитэр хайысхата эгэлгэ. Манна чиэс, кырдьык, уопсай интэриэс туһунан туруулаһыы, кырдьаҕаһы, дьахтары оҕону ытыктааһын, эр киһи таптал туһугар героическай охсуһуута, тулуур, дьулуур, төрөппүттэри, төрөөбүт дойдуну төлөннөөхтүк таптааһын уустаан-ураннаан хоһуйуллаллар. Олоҥхо геройдара эгэлгэ быһылааннары туораан өрөгөйдөөх кыайыыны аҕалаллар. Онон, олоҥхо кырдьык кыайыытын өрөгөйдөөһүнүн гимнэ. Олоҥхо сахалары уус-уран тылга сүгүрүйүүгэ, тойук кэрэтигэр, кэпсээн омунугар уһуйбута саарбаҕа суох. Онон билигин үрдүк сайдыылаах литературалаах, искусстволаах, музыкальнай культуралаах, спорт араас көрүҥэр ситиһиилэрдээх буолбуппутугар олоҥхо үтүөтэ – өҥөтө улахана чахчы.

Биһиги өбүгэлэрбит оҕо адьас кыратыттан иитиллиэхтээҕин билэллэр эбит. Ол олоҥхоҕо үчүгэйдик көстөр. Олоҥхо оҕото, бастакы хардыыны оҥордо да, муударай кырдьаҕас сүбэ-алгыс тылын истэр. Өскө ол кырдьаҕас бу оҕоттон бухатыыр тахсыа диэтэҕинэ, төрөппүттэрэ бухатыыр мүччүргэннээх сырыыларыгар дьүөрэлээх хаачыстыбалары иитэн бараллар. Олоҥхо бу өртө норуот куолааһын (коллективнай) күүһүнэн иитэр үөрүйэхтээҕин туоһутунан буолар

Олоҥхо иитэр-үөрэтэр суолтатынан педагогическай энциклопедияҕа холоонноох. Манна ийэ дойдуга, өбүгэлэргэ, бэйэ төрөппүттэригэр, тапталлаахха, оҕоҕо, кырдьаҕастарга, геройдарга ытыктабыл уонна убаастабыл, тулалыыр эйгэҕэ, көтөргө-сүүрэргэ, көлүнэр көлөҕө, туттар сэпкэ, норуот үгэстэригэр, үөрүйэхтэригэр сүгүрүйүү тыына толору илгийэр.

Дьааны олоҥхоһуттарын олонхолорун хомуйууга уонна үгэстэрин үөрэтиигэ фольклорист Андрей Андреевич Саввин бэрт кылгас кэмнэ да буоллар айымньылаахтык үлэлээбитэ. Кини Дьааны улууһугар, хотугу фольклорнай-

диалектологическай экспедиция састаабыгар киирсэн, 1939-1940 сылларга сылдьыбыта. Фольклорист олонхону анаан-минээн хомуйбатар да, оччолорго Дьааныга аатырбыт М.Н.Горохов- Муойа олонхолорун уонна репертуарын испииһэгин толору суруйан ылбыта. Ити таһынан Энэ, Элгэс, Дьааны, Сартан, Табалаах, Адыаччы, Дул5алаах нэһилиэктэригэр ити кэмнэ 28 олонхоһут баарын испииһэктээн ылбыта. Кэлин бу испииһэги ол са5ана СГУ студентката Ия Ильинична Стручкова, (билигин Табалаах орто оскуолатын учуутала) нэһилиэктэринэн анаан-минээн сылдьан ситэрбитэ уонна ол түмүгэр Иван Александрович Худяков са5аттан 62 олонхоһут ыллаан-туойан ааспытын туһунан дипломнай үлэтигэр быһаарбыта. Талааннаах учуонай, революционер, демократ И.А.Худяков норуокка хаалларбыт "Верхоянскай уокуругун кылгастык ойуулааһын" диэн тиһэх үлэтэ өр сылларга биирдиилээн дьон илиитигэр, онтон архыыптарга сытан баран, 1969 с. эрэ күн сирин көрбүтэ. Бу баай ис хоһоонноох, бөдөн суолталаах кинигэ учуонай фольклору хомуйбутун таһынан, кинини өссө үрдүк таһымнаахтык ырыппыт, түмүк бэлиэтээһиннэри онорбут. Автор кинигэтин тиһэн сүрүн бол5омтотун төрүт культура5а, мифология5а, ойууннааһынна, ордук чуолаан олонхо5о уурар. Кини олонхону туспа жанр быһыытынан олонхо историзмыгар, айыы, абааһы бухатыырдарын күрэстэһиилэрин ис хоһоонун, айыылар, иччилэр суолталарын, олонхо5о итэ5эл өрүттэрэ көрдөрүллэллэрин бэлиэтээбитэ. Дьааныга бэрт талааннаах ырыаһыттар, олонхоһуттар баар буола, олоро сылдьыбыттар. Хомуллубут матырыйааллартан көрдөххө Энэ уонна Элгэс нэһилиэктэригэр олонхо ордук уутуйан үөскээбит, сайдыбыт. Ордук биллэр, сура5ырар олонхоһуттар бу түбэлэртэн тахсыбыттара. Ийэ олонхоһут Д.А.Томская аата элбэ5и этэр. Д.А.Томская ураты талааннаах олонхоһутунан буолар. Даарыйаны, 23 саастаа5ар, А.А.Саввин олонхоһут быһыытынан сыаналаан, Дьааны оччотоо5у биллэр-көстөр олонхоһуттарын бэлиэтээбит испииһэгэр киллэрбитэ.Д.А.Томская олонхолорун үөрэтии сал5анар.

Дьааныга олонхолуур үгэс эмиэ атын улуустарга курдук киэнник сайдыбыт уонна күн бүгүнүгэр диэри Д,А.Томскаянан сирэйдээн, ол үгэс ута5ын быспакка тиийэн кэлбит.

А.И.Новгородов аатынан Остуолба сүрүн оскуолатыгар алын сүһүөх кылаастарыгар "Мин оло4хо дойдутун о5отобун"диэн фольклорнай куруһуогу улэлэппитим.Манна кыра кылаас уонна орто саастаах оҕолор дьарыктаммыттара. Кыра оҕо оҕо олоҥхо туһунан өйдөбүлү дириҥник иҥэрэр туһуттан үлэ араас көрүҥнэрин туттабын, хайысхаларын ыытабын. Ол курдук "Татыйык" ансамбль, "Сахаяна" мода – театр, "Уран тарбахчааннар", "Мичик" фотостудия, «Тыл сумэтэ» научнай чинчийэр куру6уоктар үлэлээбиттэрэ.Ордук Дьааны оло4хо7уттарын олонхолорун үөрэтэбит.

2006 с. Бүлүү чулуу олоҥхоһута В.О.Каратаев 80 сааһын туолар үбүлүөйдээх сылыгар анаан, кини "Модун Эр Соҕотох" олоҥхотун үөрэппиппит уонна туруорбуппут.Үлэ таһаарыылаахтык баран Боруулаах бөһүөлэгэр буолбут "Дьааҥы сирэ – олоҥхо түһэ" диэн олоҥхо күрэҕэр 1м ылан үөрүү-көтүү өрөгөйүн билбиппит. «Хотугу сулус" оҕо талаанын арыйар конкурска "Бастыҥ фольклорнай бөлөх" номинацияҕа тиксибиппит. "Дьааҥы кэскилэ – 2008" фольклор күрэҕэр Васильев Витя Д.А.Томская "Үчүгэй Үөдүйээн, Куһаҕан Ходьугур" олоҥхотун толорон 2 степеннээх, Юмшанова Вика чабырҕах аҕан 3 степеннээх дипломнарынан биһирэммиттэрэ. "Дьааҥы сарыала-2009" фольклор күрэҕэр Юмшанова Вика "Эрэйдээх-буруйдаах Эр Соҕотох" олоҥхону толорон 1м ылбыта.

Улуустаа5ы “Инникигэ хардыы” научнай – практическай конференцияҕа Данилов Святослав “Олоҥхо бухатыыра” уонна “Олоҥхону аныгылыы музыкальнай тыаһынан доҕуһуоллатыы” диэн темаларынан кыттыбыта. Слепцова Маша, 3 кылаас үөрэнээччитэ, Д.А.Томская олоҥхолорун уонна олоҕун, олохтоох ааптар В.П.Стручков “Таас Далла Баатыр” олоҥхотун үөрэтэр.

Алын кылаас оҕото сатаан аах арын, сөпкө саҥарарын таһынан тарбаҕынан тугу эмэ тутан – хабан, оҥорон көрдөҕүнэ саҥарбытын саныыр, үөрэппитин өйдүүр.2007с.Сайдыы бөһүөлэгэр ыытыллыбыт уруһуйдьуттар конкурстарыгар “Олоҥхо ис хоһоонун арыйыы иһин” номинацияҕа тиксибиппит. Ону таһынан 6 төгүлүн ыытыллар Музейнай Биенналиеҕа Олоҥхоҕо аналлаах быыстапкаҕа 1 м ылан турабыт. “Уран тарбахчааннар” куруһуокка олоҥхо ис хоһоонун арыйар оҥоһуктары оҥорторобун. Слепцова Дайаана “Туйаарыма Куо” диэн оҕуруонан аппликацияламмыт оҥоһуга биһирэбили ылбыта, онтон уолаттар олоҥхо геройдарын арыйыыга оҥорбут оҥоһуктара 3 миэстэни ылан хайҕаммыттара. Горохова Сайыына “Ньургун Боотур”, Иванова Сайыына “Туналыкаан Куо” оҥоһуктара дьон сэҥээриитин ылбыттара.Оҕолор олус сөбүлээн дьарыктаналлар.

2010 сыллаахха республикатаа5ы «Хотугу сулус» ырыа курэ5эр Юмшанова Вика Д.А.Томская «Учугэй Уодуйээн» олонхотун олонхолоон 2 –с миэстэлээх дипломант буолан уоруу котуулээх кэлбитэ. 4-с кылааска уорэнэ сылдьан региональнай научнай-практическай конференция5а «Использование чисел в янских- сказках олонхо, собранных И.Худяковым» диэн улэнэн кыттан Василий Васильевич Илларионовтан хай5анан 1 миэстэни ылбыта. Быйыл Ньурба5а ыытыллыбыт Олонхо ы6ыа5ар тиийэн олонхолоон уорэх министерствотын сурун бириибин цифровай видеокамераны тутан уоруу орогойун туппута. Билигин да олонхону уорэтиинэн салгыы утумнаахтык дьарыктанар.

2011сылтан Баатагай орто оскуолатыгар улэлиибин. Уерэтэр кылааспар уонна орто звено кылаастарыгар «Мин – олонхо дойдутун оготобун» диэн куруьуогу ыытабын. Нуучча тыллаах оскуолага сахалыы тыыны киллэрии ыарахаттардаа5ын иьин агыйах да буоллар ситиьиилэрдээхпит. Улэм сурун хайысхалара олонхону толоруу уонна ону уруьуйдааьын. 2013 сыллаахха Д.А.Томская 100 сааьыгар ананан ыытыллыбыт «Дьааны сирэ – олонхо туьэ» научнай конференция5а актыыбынайдык кыттыбыппыт. Баатагай оскуолатыттан Лысов Вова уонна Чирикова Июлья кыттыыны ылбыттара.. Чирикова Июлья 3 миэстэни ылбыта. Ол сайын Мэнэ-Ханаласка ыытыллыбыт Олонхо ыьыа5ар Дьааны оголоро эмиэ кыттыыны ылбыппыт. Бу кэмнэ ЖКХ 10 сыллаах убулуейун ыьыа5ар Дьааны улууьун кемускээн туьулгэ керуутун курэгэр 1м тэбэн биэрэн уербуппут. Куьун Чирикова Июлья олонхо лаагырыгар сынньанар чиэскэ тиксибитэ уонна Д.А.Томская убулуейугэр ананан ыытыллыбыт мероприятиеларга актыыбынайдык кыттыбыта. Дьааны куоратын 375 сыллаах убулуейугэр ананан ыытыллыбыт бырааьынньыгы эмиэ Чирикова Июлья уонна Колесов Ньургун олонхолоон аспыттара. 2014 сыллаахха Дьааны улууьун биир улахан нэьилиэгэр Табалаахха ыытыллыбыт олонхо туонатыгар биьиги оскуолабытыттан Чириков Максим (2кл) уонна Чирикова Июлья (6кл) кыттаннар Максим «Аартык аана» номинация хаьаайынынан, Июлья 2м ылан уеруу ерегейун биллилэр. Кэлэр еттугэр Дьааныга ыытыллыахтаах Олонхо ыьыа5ын ыытыыга эдэр келуенэ ыччаттарбытын олонхолуурга уерэтии уьуйааччылар сурун эбээьинэспит.

Сүүһүнэн сылларга күүһүн-уоҕ ун сүтэрбэтэх саха норуотун биир сүдү баайын – олоҥхобутун сайыннаран уонна сөргүтэн кэлэр көлүөнэҕ э хааллар ыы биһиги биир ытык иэспит.

Иьинээ5итэ:

1. Олонхо туьунан ейдебул.
2. Оскуола5а олонхо куруьуогун киллэрии.
3. Уерэнээччилэр айымньылаах улэлэрэ.
4. Тумук.

Баата5ай орто оскуолата
Үөһээ – Дьааны улууһа

Дакылаат тиэмэтэ:

“О5ону олонхонон уһуйуу”

Кыттааччы: Рожина Ульяна Петровна,
алын сүһүөх кылаас учуутала

2014с., ахсынньы.